

ANAIDE TER MINASSIAN
Ermeni Devrimci Hareketi'nde
Milliyetçilik ve Sosyalizm
(1887-1912)

ANAIDE TER MINASSIAN 1929'da Paris'te doğdu. Ermeni yazar ve sanatçıların çevrelediği bir aile ortamında yetişti. Sorbonne'da tarih ve coğrafya öğrenimi gördü. Paris'teki çeşitli liselerde ders verdi. 1969'dan itibaren, Sorbonne ve EHES'ste, Rusya tarihi, uluslararası ilişkiler tarihi, Ermeni toplumsal, kültürel ve siyasal tarihi gibi konular üzerinde çalışmalar yürüttü. Fransa, ABD, Türkiye, Lübnan, Yunanistan ve İran'da, çeşitli dergi ve kitaplarda pek çok makalesi yayımlandı. Farklı yer ve zamanlarda yayımlanmış altı makalesini bir araya getiren *Ermeni Kültürü ve Modernleşme* adlı kitabı 2006 yılında Aras Yayıncılık tarafından basıldı.

İletişim Yayınları, "Cep Üniversitesi" dizisi, 1992 (1 baskı)

*Nationalism and Socialism
in the Armenian Revolutionary Movement (1887-1912)*

© 2012 Anaide Ter Minassian

İletişim Yayınları 1785 • Tarih Dizisi 74

ISBN-13: 978-975-05-1084-7

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2012, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI II. Meşrutiyet'in ilk günleri

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Burag Garen Beşiktaşlıyan

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ANAIDE TER MINASSIAN

**Ermeni
Devrimci
Hareketi'nde
Milliyetçilik
ve Sosyalizm
(1887-1912)**

*Nationalism and Socialism
in the Armenian Revolutionary Movement
(1887-1912)*

ÇEVİREN Mete Tunçay



İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Giriş	9
BİRİNCİ BÖLÜM	
SORUNUN OLGULARI	13
Dağınık bir toplum.....	13
Ermeni Sorunu	15
Türkiye’deki Ermenilerin uyanışı	18
Kafkasya intelligentsia’sı	19
İKİNCİ BÖLÜM	
MİLLÎ BİR HALKÇILIK (1887-1903)	23
Sosyalizm ve Hınçaklar	24
Taşnak manifestosu	26
İlerici bir siyasete doğru	28
Kuramsal bir boşluk.....	30
Popülizm patikası boyunca	32
Bulgar yolu	34
<i>Fedayilerin</i> ortaya çıkması	36
Burjuvazi: Eksik halka.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇİM YAPMA ZAMANI (1903-1907)	39
Sınıf mücadelesi mi millî mücadele mi?	39
Ermeni Sorunu'nun tıkanması	39
Transkafkasya'da kapitalizm	40
Kapital ve kültür	44
Marksist geleneğin kökenleri	45
Kilisenin malına mülküne el konulması	49
Özgüllükçülerin (specifist) başkaldırısı	51
Bolşevikler ve Ermeni Sorunu	56
Ulusal halkçıların kendilerine çekidüzen vermeleri	58
İlk devrim ve etnik çatışma	62
Taşnaksutyun tehdit altında	66
Sosyalizmin başatlığı	69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

"STOLYPİN GERİCİLİĞİ" VE DOĞUDA DEVRİMLER

(1908-1912)	73
Yeni bir bastırma	73
Yeni devrimler	75
Boşa çıkan devrim	78

Meşrutiyet ve Hukuk-u Avam [Anayasacılık ve Demokrasi]

Taraftarı Ermeni Fırkasının Beyanname ve Programıdır.	81
--------------------------------------------------------------------	----

Sunuş

Bu kitapçık, Madam Ter Minassian'ın 1980'de Washington D.C.'de Amerikan Slav Araştırmalarını İlerletme Derneği ile Kennan Uluslararası İlişkiler Kurumu tarafından ortaklaşa düzenlenen "Maveray-ı Kafkas'ta (Transkafkasya'da) Milliyetçilik ve Toplumsal Değişim" sempozyumuna sunduğu bir bildiriden oluşmaktadır.

Ben de buna, matbu bir nüshasını Berlin'deki Prusya Kültür Mirası Devlet Kütüphanesi'nde bulduğum, Osmanlı Ermenilerinin İkinci Meşrutiyet'ten ümide kapılarak oluşturmaya giriştikleri iyi niyetli bir parti bildirisinin ve programının çevrimyazısını ekledim.

METE TUNÇAY

GİRİŞ

Dinsel ve kültürel bilinçle özdeşleşen milli bilincin, Ermeni prenslik ve krallıkları ortadan kalktıktan sonra da¹ devam ettiğini varsayarsak, 19. yüzyıla gelindiğinde, Ermeni milliyetçiliğinin yüzyıllardır süren bir tarihi vardı. Ermeni milliyetçiliği, çokuluslu imparatorlukların kıyılarında yaşayan ve uzak kolonilere yayılan bir azınlığın milliyetçiliğiydi. Bu milliyetçiliğin kendini ifade tarzı, bir sosyal sınıftan diğerine (rahipler, soylular, tüccarlar, aydınlar, köylüler arasında) ve bunların kültürel niteliklerine göre değişiyordu; ama başlangıçta, kendilerine kaynaklık eden ülke hakkında ve böyle bir yerin kesinlikle varolduğu yolunda bir geçmiş özleminde (nostaljiden) ibaretti.² Gerek Fransa ve diğer Avrupa ülkelerindeki devrimlerin, gerekse Balkan ayaklanmalarının etkisi altında, Ermeni siyasal düşüncesi –Batı’yla temas halinde yetişen aydınların düşüncüsü– çağdaşlaştı. Dinsel top-

1 Kilikya Ermenistanı’nın sonu: 1375.

2 18. yüzyılda, Yeni Julfa’daki Ermeni tüccarları Batı’da bir Ermeni kültür merkezi oluşturmaya çalıştılar. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin, Gatogigoslar ve Piskoposlar, İslâmiyete karşı Papa’nın önderliğinde Hıristiyan devletlerin yapacağı Haçlı Seferleri tasarlıyorlardı.

luluğun sınırlarından, bir-merkeze-çekici bütün sonuçlarıyla birlikte, Millet ve Halk fikri yavaş yavaş doğdu; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki *millet* ve Rus İmparatorluğu'ndaki *polojenye* (statüler) sistemleriyle, iyice 19. yüzyıla geçti.³

Milliyetçilik, Türkiye'deki ya da Madras'taki Ermeniler arasında kendi ivmesini kazandı ve bu, Kafkasya'daki Ermenilere özgü bir öğreti değildi. Yine de, ona özgün niteliklerini Kafkasya Ermenileri verdiler.⁴ Transkafkasya'nın Rus İmparatorluğu tarafından ilhakını bir "kurtuluş" olarak görürken, bu ilhakın olumsuz yanlarına –otokrasi ve kolonyalizme– karşı, olumlu yanlarını, yani Ermenilerin maddî güvenliğini, ekonomik ve kültürel gelişmesini terazinin öbür kefesine koydular.⁵ 20. yüzyılın başına kadar, siyasal eylemin kökeni olduğu ölçüde, Kafkasya Ermeni Milliyetçiliği, böylelikle hedefini Rus İmparatorluğu'nun dışında aramaya mahkûm edilmişti.

1887'den, Moskova Antlaşması'nın Anadolu'da bir Ermeni millî yurdu kurma projelerini sona erdirdiği 1921'e⁶ kadar, Ermeni kurtuluş hareketi içinde sosyalizm milliyetçilikten ayrılamazdı. Kafkasya Ermenileri, millî hareketin evrimine, –terimin geniş anlamıyla– sosyalizmi dahil ettiler. Buna Marksizmi de kattılar. Fakat Gürcüler arasında hızla yayılan Marksizm, Ermeniler arasında yavaş ilerledi ve ancak Ermenistan'ın Sovyetler Birliği içine alınmasından sonra, resmî ideoloji olarak kendini zorla kabul ettirdi.

3 Ermeni *Milleti*, İstanbul Ermeni Patrikliği'nin önderliğinde 15. yüzyılda örgütlenmiştir. Rus hükûmeti de *polojenye* ile Ermeni Apostolik Kilisesi'ne, özellikle eğitim alanında birtakım haklar tanımıştır.

4 *Aztarar* [Vâiz], (1794'te Madras'ta çıkmaya başlayan) ilk Ermenice süreli yayın, amaçları Ermenistan'ın bağımsızlığı olan küçük fakat varlıklı bir tüccar topluluğunun yurtseverce, hatta cumhuriyetçi özlemlerini dile getiriyordu.

5 Tiflis Arşeveki Nerses Aştarağetsi'nin (1770-1857) ünlü "Ermeni Ulusuna Çağrısı"nın anlamı buydu. V. A. Parsamian, *Hay Joğovurti Badmutyun* [Ermeni Halkının Tarihi] (Erivan, 1967), Cilt III, s. 64.

6 Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki 16 Mart 1921 antlaşması, Transkafkasya ile Türkiye'nin sınırlarını belirlemiştir.

Kafkasya Ermenileri, Ermeni Sorunu'nu çözmek için Pan-Ermeni örgütleri kurdular. Bütün Ermeni toplumunun dinamik ögesi olarak, Transkafkasya'dan (1905 Devrimi) İran'a (1906-12 anayasacılık hareketi) ve Osmanlı İmparatorluğu'na (1908 Jön Türk Devrimi) doğru gelişen devrimci "çevrim"e katıldılar. Batılılaşmış, 1789 Fransız Devrimi'nden ve Avrupa'daki millî hareketlerden dersler almış oldukları için, çağdaş toplumlarda yegâne ebe olarak devrimin zorunlu ve (millî bir halk ayaklanmasına dayanırsa) zaferinin kaçınılmaz olduğu sonucuna varıyorlardı. Bu kesin inançlar, köktenci aydınların tutumunu belirlemişti: her nerede mümkün olursa "Devrimi yap." Bu insanlar, tarihsel açıdan son derece önemli bir soruna –çağdaş ve geleneksel toplumlar arasındaki temaslar sorununa– örnek oluşturuyorlardı. Böylelikle, Doğu'da demokratik, liberal ve sosyalist fikirlerin öncüleri oldular.

(Hınçak partisinin kuruluş tarihi olan) 1887'den (Rus ordusunun Tebriz'de düzeni yeniden kurduğu) 1912'ye kadar, onların pragmatizmlerini, tereddütlerini ve gerilemelerini, karşılaştıkları büyük güçlükler bağlamında açıklamak gerekir. Hatırlanmalıdır ki, o zamanlar, Doğu'da bir devrim modeli yoktu ve Doğu'nun bütün sorunları Ermeni toplumunu etkilemekteydi: siyasal sorunlar (despotik rejimler ve Batı emperyalizmi), ekonomik sorunlar (az gelişmişlik, köy ekonomisi, yozlaşmış toprak sahipliği tarzları ve tarımsal konular), toplumsal sorunlar (göçebe ve yerleşik toplumlar arasında feodalizm, taşradan nüfus ihracı), ulusal sorunlar (etnik çeşitlilik), dinsel sorunlar (İslâmiyetin egemenliği ve dinsel ayrılıklar) ve kültürel sorunlar (dil çoğulculuğu, Müslim ve gayri Müslim topluluklar arasında eşitsiz kültürel gelişme).